

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ СКНАРИ В ТВОРЧОСТІ О. БАЛЬЗАКА ТА І. ФРАНКА

В статті розглядається проблема вічних або традиційних образів у світовій літературі. Вперше досліджується образ Скнари як один із вічних літературних образів. Яскравим прикладом художньої інтерпретації цього образу є, на думку автора, герої повісті О.Бальзака „Гобсек”, роману „Євгенія Гранде” та незакінченого роману І.Франка „Основи суспільності, між якими прослідковується відчутна типологічна схожість.

Ключові слова : вічні образи, образ Скнари, художня інтерпретація.

The article is dedicated to the problem of traditional and eternal characters in the world literature. In the article it is told about the character of a Greedy in European and Ukrainian literature. The problem of functioning of Greedy man's character and his traditional features is studied at the examples of characters in Balzакian short story “Hobsek”, novel “Eugenia Grande” and unfinished novel of I. Franco “The basic of society”.

Key words: eternal characters, the character of a Greedy man, interpretation.

Одним із найбільш цікавих та плідних напрямків сучасного українського літературознавства є дослідження так званих вічних або традиційних літературних образів. Це допомагає глибше пізнати творчість письменника, з'ясувати проблему традиційного та новаторського, особливості характеротворення, індивідуального стилю тощо. Як зазначають автори підручника з порівняльного літературознавства В. Будний та М. Ільницький „Порівняльне літературознавство здавна досліджує історичні закономірності функціонування т. зв. вічних образів, які без перебільшення мають архетипний

характер, зокрема структурні їх зміни, семантичні трансформації та еволюцію культурних функцій, яких вони зазнають, перетинаючи „кордони” національних літератур, жанрів, стильових епох”[2; 163].

Проблема вічних образів не залишилась без уваги сучасних вчених. Зокрема можна зазначити ґрунтовні дослідження відомого літературознавця А.Е.Нямцу „Поэтика традиционных сюжетов” та „Традиционные образы, сюжеты и мотивы”. Є також чимало розвідок присвячених аналізу окремих традиційних чи вічних образів, таких як Прометей, наприклад „Образ Прометея в творах Лесі Українки” Павла Филиповича, або „Постать Прометея в українській та світовій літературах” Юрія Мороза.

Однак, поза увагою дослідників досі залишився такий цікавий та давній образ як Скнара. На нашу думку цей образ також з повним правом можна віднести до категорії вічних. Згадаємо хоча б персонажів таких загальновідомих творів як комедія Мольєра „Скупий”, „Мертві душі” Гоголя, „Скупий лицар” Пушкіна, “Гобсек” Бальзака. Адже критеріями визначення таких образів, на думку вищезазначених дослідників, є „...наявність власної інтерпретаційної традиції, тобто функціонування впродовж тривалого часу, яке характеризується повторюваністю і змінністю.” [2; 164].

Отже метою нашої розвідки є дослідження образу Скнари як одного з вічних літературних персонажів та його інтерпретація в українській та зарубіжній літературах.

Однією з перших спроб відтворення цього образу була комедія давньоримського комедіографа Плавта “Скарб” (“Горщик”), в якій розвивалось фольклорне уявлення про шкоду, яку приносить людині багатство, не зароблене чесною працею, а здобуте випадком або обманом. Ця комедія послужила основою для знаменитої комедії Мольєра “Скупий”. Загальновідомими шедеврами є образи скнар, створені Пушкіним, Гоголем, Діккенсом, Бальзаком.

В контексті нашого дослідження найбільш цікавими видаються персонажі повісті О. Бальзака „Гобсек”, роману „Євгенія Гранде” та незакінченого роману

“Основи суспільності” І. Франка. Типологічний зв’язок указанного твору з повістями О.Бальзака не залишився без уваги з боку українського літературознавства. Так, сучасний дослідник прозового доробку І.Франка Микола Ткачук, зазначає: “Близькість роману “Основи суспільності” Франка до романів Бальзака, Флобера, Мопассана не викликає сумніву; вона відгукується в методі, жанрі, взаємодії ідей, мотивів і образів” [4; 58].

Як і Бальзак, Франко поставив за мету показати як соціальні умови, обставини, життєві ситуації впливають на людей, формують їх характери. Обоє митців об’єднувала ідея негативного впливу буржуазного способу життя, багатства на людину. Спостерігаючи за еволюцією характерів Бальзака і Франка, помічаємо прагнення підкреслити як поступово в людині, замолоду романтично піднесений та здатний до високих почуттів поступово гинуть кращі риси, і вона перетворюється або на бездушну істоту, або на хижака, здатного на злочин.

Так само як і Бальзак, Франко прагнув відтворити певні соціальні типи, різні аспекти життя та його колізії. Окрім зовнішніх ознак маємо схожість художніх прийомів, наприклад, психологічне портретування, роль інтер’єру, ретроспекція. Всі ці ознаки свідчать про те, що твори Бальзака й Франка схожі як за проблематикою, так і за поетикою.

Згадані вище повісті і Бальзака, і Франка об’єднує одна тема – тема грошей, а точніше, їх негативного роз’їдаючого впливу на людину. Обидва автори показують, що в так званому вищому світі, чи серед “основ суспільності”, як їх іронічно називає Франко, гроші правлять світом, стають мірилом усіх цінностей. Буржуазне суспільство у творах Бальзака та Франка нагадує зибучі піски. Лише замість справжнього піску засмоктує людину золотий. І чим більше вона борсається, тим більше падає. Дві дочки обкрадають батька, витрачаючи на вбрання та коханців усі його, нажиті важкою працею, статки, і врешті-решт доводять до смерті. “За гроші купиш все, навіть дочок”, - з відчаєм вимовляє батько Горіо. – “Лише бідняк може бути впевненим, що його люблять ради самого себе.” Для Гобсека гроші стали предметом культу, він поклоняється їм як

божеству. Старий Гранде через гроші робить нещасними своїх близьких – дружину та дочку. Олімпія та Адає Торські йдуть на злочин, спочатку грабуючи, потім вбиваючи о. Нестора - колишнього коханця пані і справжнього батька її сина.

Показово, що нікому з героїв, засліплених золотим пилом, гроші не приносять ні щастя, ні радості. Гобсек та старий Гранде живуть у бідності, на всьому заощаджують, маючи мільйони. В їх коморах, як у славнозвісного гоголівського Плюшкіна, псується, гниють дорогі харчі та предмети розкоші. Бальзак, із притаманним йому сарказмом, описує, як, вмираючи, Гобсек просить передати всі гроші своїй далекій родичці – жінці легкої поведінки.

І в Бальзака, і у Франка гроші стають тим нарізним каменем, який випробовує, перевіряє їх людськість. О.Бальзак та І.Франко створюють картину суспільства, де гроші заміняють всі етичні та естетичні цінності: закон, кохання, родинні відносини, честь і совість. “Хіба можуть відмовити у чому-небудь тому, в кого в руках мішок із золотом? Я достатньо багатий, щоб купувати людську совість, управляти всесильними міністрами. Чи це не влада? Я можу, якщо забажаю, володіти найгарнішими жінками і купувати найніжніші пестоці. Чи це не насолода?” – каже Гобсек [1; 13].

Образу Гобсека притаманна романтична виключність. “Таких як я в Парижі чоловік десять, ми володарі ваших доль”, - говорить про себе Гобсек. В образі лихваря чітко виділяється чільна сторона його натури, яка поглинає всі інші сторони характеру. Для створення цього образу письменник використовує гіперболізацію, - типовий для романтиків художній засіб.

Письменник тричі переробляв повість, поступово витісняючи романтичні риси, якими був наділений Гобсек. У першому варіанті оповідач озивається в епілозі так: “Він ангел, але частіше демон, ніж ангел; перше я бачив у ньому могутність олюдненого золота... тепер в моїх очах він прийняв мрійливий образ долі” [3; 13].

Дослідник творчості Бальзака Б.А. Грифцов відзначає, що під час написання цієї повісті, тобто наприкінці 20-х років, в ньому ще жила юнацька потреба сильного героя. Не знайшовши героя серед аристократів, Бальзак визнав такими тих, хто своїми способами боролись проти існуючого ладу: лихваря Гобсека та злодія й вбивцю Вотрена. Гобсек не просто скнара, він скнара за переконанням, на його думку, люди, яким він позичає гроші і потім обдирає до нитки, не достойні співчуття, це бездари, гравці, розпусники, які розтринькують гроші, що дістались їм у спадок. Але перероблюючи перший та другий варіанти повісті, Бальзак поступово “знижував” образ головного героя. З порядною, роботящою Фанні Мальво лихвар чинить так само, як з іншими. В остаточному варіанті Бальзак порівнює Гобсека з мокрицею, називає його “людина-вексель” і закінчує повість гротескною картиною розпаду й гниття: старий помирає, оточений дорогоцінними подарунками та цілим складом попсованих напоїв та вишуканих страв. Усе ж образ Гобсека не є цілісним, в деяких моментах він проявляє себе як порядна людина.

З найбільшою силою реалістичного таланту Бальзака образ Скнари було змальовано в романі “Євгенія Гранде”. Якщо, створюючи образ лихваря Гобсека, Бальзак ще залучав романтичні риси, то в образі Фелікса Гранде реалістичний метод Бальзака досягає своєї найбільшої висоти. Становлення характеру Скнари подається з документальною точністю.

Гобсек покритий ореолом таємничості, минуле його невідоме: “Зморшки його жовтуватого лоба зберігали таємницю страшних випробувань, жахливих подій, неочікуваних удач, романтичних пригод, безмежних радощів, втраченого кохання...”[1;13]. Біографія Фелікса Гранде проста до банальності, в професії його також немає нічого романтичного – він бондар. Посаг дружини та вдалі спекуляції поклали початок його багатству. Описуючи статки Гранде, Бальзак приводить конкретні цифри та докладно фіксує його ділові угоди. Коло його інтересів значно ширше, ніж у Гобсека. Він лихвар, винороб, спекулянт, власник

нерухомості, він уміє використати вигоду з усіх режимів, які змінювали один-одного.

Споживацькі риси характеру роблять Гранде фігурою більш типовою для буржуазної дійсності, ніж Гобсек. Але в основному вони схожі – Гранде, як і Гобсек, раб грошей. Усі його людські почуття скалічені жадібністю. Він проклинає дочку, яка насмілилась позичити свої заощадження його ж власному небожеві. Він доводить до смерті дружину, яка насмілилась вступитись за дочку. Сім'я для нього ніщо в порівнянні з грошима. Короткі моменти людяності, швидкоплинні докори сумління швидко гасяться корисливістю. Так, про хвору дружину він починає турбуватись лише тоді, коли дізнається, що по її смерті Євгенія отримає значну частину грошей. Але, навіть тоді, перше про що він питає лікаря – вартість лікування. Цим письменник показує еволюцію характеру Гранде від ошадливості та підприємливості до скнарості та дуриств.

Образи Гобсека, Фелікса Гранде належать до класичних зразків зображення образу Скнари у світовій літературі.

Поряд із образами скнар у творчості Бальзака можна поставити образ Нестора Деревацького з роману Франка “Основи суспільності”. Так само, як і вищезгадані, цей образ також подається в розвитку. В цьому плані характерним для Франка є засіб ретроспекції. Про минуле отця Нестора читач дізнається зі спогадів Олімпії Торської. Замолоду о.Нестор, тоді ще Нестор Деревацький, був домашнім учителем у панів Торських, але коли батько Олімпії довідався, що вони кохають один одного, негайно вигнав юнака. Щоб забути кохану, Нестор висвятився на священика та попросився на парафію в глухе гірське село. Парафія була маленька, вбога, тому о. Нестор змушений був зайнятись господарюванням. Обов'язки свої він виконував механічно, сердито, тому люди не любили його: “...немов жахалися того холоду, що сидів у його серці і віяв від нього довкола” [5; 153].

З притаманним йому психологізмом Франко змальовує як поволі на зміну любовній пристрасті приходила інша – жадоба збагачення. “Серце, що не

знаходило людей, до яких би змогло прив'язатися, почало помаленьку прив'язуватися до грошей. О. Нестор зразу і не спостерігся. Йому здавалося, що він не вибігає з границь господарської ощадливості, коли тим часом душа його чимраз глибше всисалася в нову страсть до складання і громадження грошей, а ум його такий ясний і бистрий, почав дрібніти і затіснюватися під впливом тої нещасної страсті” [5; 154].

Коли о. Нестор довідався, що в Торках звільнилось місце попа, він не мріяв про побачення зі своєю колишньою коханою, а думав лише про те, що там багатий прихід. Франко, як і Бальзак, змальовує свого героя-скнару в той момент, коли він уже повністю був захоплений владою грошей. Усі людські почуття в ньому згасли. Зустріч із коханою, народження сина, ніщо вже не могло змінити його натуру. Франко порівнює о.Нестора із старим прив'ялим грибом. Усі думки, почуття о. Нестора були зосереджені навколо грошей. Так само як герой стародавньої комедії Плавта, він весь час переховував гроші, вигадував різні криївки, заводив різні секрети до замків. “Ся стратегія,- пише Франко, наповнювала його вбоге старече існування, удержувала його мозок і нерви в ненастаннім русі і напруженні, хоча й не хоронила його грошей від проникливих очей та хапливих рук”[5; 227].

Франко не змальовує о.Нестора як хижака, який здатен на все заради наживи. Через його пристрасть до грошей страждає перш за все він сам, врешті-решт гроші призводять його до загибелі. Тому образ о. Нестора викликає скоріше презирство, ніж ненависть як Гранде.

О. Бальзак та І. Франко були не лише художниками, майстрами слова, але й тонкими психологами, знавцями людської душі. Для створення яскравих, життєво достовірних, психологічно вмотивованих характерів вони обирали різні художні засоби. Цікавими в їх творчості є психологічні портрети.

Часто Бальзак та Франко використовують такий спосіб портретної характеристики, коли зовнішність та характер героя розкривається під кутом зору іншого, неупередженого персонажу, який бачить його істинне обличчя. Ось

адвокат Дервіль розповідає про Гобсека: “Маленькі очі, жовті, як у куниці, були майже без повік та боялись світла; ...кінчик його гостренького носу до такої міри був порубцьованим віспою, що походив на буравчик. У нього були тонкі губи, як у алхіміків та дідуганів, зображених Рембрандтом...” [1; 200].

Читачі не лише бачать зовнішність Гобсека, але й його внутрішню сутність, яку прагне донести до них автор. “У жовтих зморшках його старечого обличчя можна було вчитати жахливі таємниці: і розтопане кохання, і фальш уявного багатства, жорстокі випробування та торжество хижака...”[Там само: 13]. Портрет цього персонажа визначає жовтий колір: жовті очиці, жовті зморшки обличчя. Жовті очі – це очі підступного хижака, який до часу ховається в засідці, а потім нападає і безжально вбиває свою жертву. Недарма, у перекладі із французької Гобсек означає Сухоглот. Але жовтий колір, - це і колір золота. Воно не лише віддзеркалилось в обличчі старого, але й спопелило йому душу. В обстановці, яка також характерна й функціональна, є одна промовиста деталь: “Взимку поліна в його каміні були завалені попелом і димились постійно, ніколи не палаючи” – таким було й життя цієї людини.

Схожий принцип портретної характеристики бачимо й у повісті “Основи суспільності”. Образ о. Нестора Франко зображує очима пані Олімпії, яка була прикро вражена змінами в зовнішності та характері свого колишнього коханого: “Його очі такі палкі, такі ясні та блискучі, з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість та доброта, тепер погасли, запалися глибоко і бігали в ямках, мов сполохані” [5; 152]. Портретним зображенням о.Нестора Франко підкреслює його деградацію, яка відбулась внаслідок целібату та згубної пристрасті до грошей.

Усі вищенаведені приклади свідчать, що зображенням зовнішності своїх героїв і Бальзак, і Франко приділяли велике значення. Портрети обох авторів свідчать не лише про їх письменницький талант, але й про глибоке знання людської природи, вміння за допомогою однієї влучно дібраної деталі, вдалого порівняння відобразити всю суть людини.

Звичайно, в межах однієї невеликої розвідки ми не маємо змоги проаналізувати всі аспекти інтерпретації образу Скнари в творчості таких видатних майстрів слова як О.Бальзак та І.Франко. Було б цікаво в подальшому звернутись до аналізу й інших типологічно близьких персонажів, наприклад Плюшкіна з поеми М.Гоголя „Мертві душі” чи Пузиря з комедії І.Карпенка-Карого „Хазяїн”. Однак, ця тема потребує більш детального вивчення .

Список використаних джерел

- 1.Бальзак Оноре. Собрание сочинений: В 10-ти т. – М.,1983.-Т.2.-781с.
- 2.Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник. – К., 2008.- 430 с.
- 3.Грифцов Б.А. Как работал Бальзак. – М.,1958.- 301с.
- 4.Ткачук М. І. Жанрова структура романів І. Франка. - Тернопіль. – 1996. – 123 с.
- 5.Франко Іван. Зібрання творів: У 50-ти т. – К., 1981.- Т.21. - 483с.